

Adela Ptičar

PRINOS PROUČAVANJU JEZIKOSLOVNOGA NAZIVLJA 18. STOLJEĆA

U radu se prikazuju oni jezikoslovni nazivi u četirima školskim priručnicima s kraja 18. st. za koje se držalo da su stvoreni u 19. st. Upozorava se na neke suvremene nazive koji su kajkavskoga podrijetla.

Stečevina je novije hrvatske lingvistike utvrđivanje značenja što su ga jezična zbivanja u 18. st. imala za hrvatski književni jezik.¹ Pokazalo se da su djela toga razdoblja različito vrednovana s književnoga i jezičnoga stajališta: to je slaba, neinventivna književnost, osobito u usporedbi sa slavnom književnošću 16. i 17. st., ali na jezičnoj osi ona ima iznimno značenje. Teze o hrvatskom preporodu kao vremenu stvaranja suvremenoga hrvatskoga književnog jezika pripadaju prošlosti.

Što se jezikoslovnoga nazivlja tiče ono je, po dosadašnjim istraživanjima, nastalo uglavnom u II. polovici 19. st., a u 18. st. nalazimo tek skromne začetke koji nisu preživjeli svoje vrijeme.

Nedvojbene su zasluge lingvista 19. st. za stvaranje velikoga broja termina; one su ponajprije pripisivane Đ. Daničiću i hrvatskim vukovcima. Slabo poznavanje ranijih jezičnih razdoblja ponekad je razlogom da neka od njih precjenjujemo, baš kao što precjenjujemo zasluge pojedinih lingvista. Tako je npr. T. Maretić u *Pregledu srpskohrvatske gramatičke terminologije XVII, XVIII i XIX vijeka*² govoreći o Đ. Daničiću ustvrdio: "On (je) dotjerao i u znatnoj mjeri upravo stvorio našu modernu gramatičku terminologiju... U Daničićevoj terminologiji

¹ Usp. S. Babić, Jezik starih hrvatskih pisaca u Slavoniji, *Godišnjak ogranka MH*, 6, Vinkovci 1969; D. Brozović, O početku hrvatskog jezičnog standarda, *Kritika*, 10, Zagreb 1970; isti, *Standardni jezik*, Zagreb 1970; isti, Hrvatski književni jezik u 18. st., *Zbornik Zagrebačke slavističke škole*, 3, Zagreb 1975; M. Franičević, Slavonski pisci XVIII st. u okviru hrvatske književnosti, *Forum*, 2-3, Zagreb 1968; R. Katičić, Slavonski pabirci, *Kritika*, 17, Zagreb 1971; isti, Matija Antun Relković i hrvatski književni jezik, *Hrvatski tjednik*, 12, Zagreb, 2. srpnja 1971, str. 16; isti, Nešto napomena o nastanku složenoga suvremenog jezičnog standarda hrvatskoga ili srpskoga, *Zbornik Zagrebačke slavističke škole*, 2, Zagreb 1974; J. Vončina, Jezik Antuna Kanižlića, *Rad JAZU*, 368, Zagreb 1975.

² *Rad JAZU*, 243, str. 19-90.

valja razlikovati dvije grupe naziva: jedno su oni koje je Daničić prvi upotrebio ne uzevši ih ni od koga, - drugo su oni, koje je već prije Daničića upotrebio koji pisac, a Daničić uzevši ih u svoju terminologiju dao im je kao neku sankciju, t.j. tim je posvjedočio, da on te nazive odobrava.³ A kakvo je osvjedočenje bilo potrebno nazivima poput *broj* (u fleksiji, tj. jednina i množina) koji je u uporabi od J. Mikalje, preko T. Babića, L. Ljubušaka, A. Della Belle, I. Belostenca, B. Tadijanovića, M. A. Relkovića, M. Lanosovića do gramatičara 19. st., a među njima i Đ. Daničića? Ili nazivu *slovo* što je tako čvrsto utemeljen u hrvatskoj jezikoslovnoj tradiciji – upotrebljavaju ga J. Mikalja, J. Habledić, I. Ančić, P. R. Vitezović, A. Della Bella, I. Belostenec, M. Lanosović, J. Stulli, J. Voltiggi, A. Starčević – doista je gotovo neumjesno tvrditi da im je nakon višestoljetne uporabe bio potreban nečiji blagoslov.

U proučavanju našega povijesnoga jezikoslovnog nazivlja posebno je podcijenjeno upravo 18. stoljeće. T. Maretić ima u svome pregledu četiri izvora iz toga razdoblja, rječnike A. Della Belle, I. Belostenca, A. Jambrešića i gramatiku M. A. Relkovića, a R. Simeon⁴ tome popisu dodaje gramatiku B. Tadijanovića. To je vrlo skroman izbor terminoloških izvora 18. st. – među njima nema mnogih gramatika, Babićeve, Ljubušakove, Lanosovićeve, kajkavskim književnim jezikom pisanih priručnika koji opisuju njemački jezik, kao što su npr. *Anleitung zur deutschen Sprachlehre zum Gebrauche der Nationalschulen in dem Königreiche Ungarn, und Croatien / Napuchenye vu navuk nemskoga jezika za potrebuvanje narodnih škol Vugerzkoga, y Horvatzkoga Kralyestva* iz 1779. ili *Kratki navuk od pravopiszanya nemskoga za potrebnost narodnih škol / Anleitung zur deutsche Rechtschreibung zum Gebrauche der Nationalschulen im Königreiche Croatien* iz 1780. g., a koji su terminološki relevantni kao i priručnici što opisuju hrvatski jezik; nema ni nesamostalnih rječnika kojih je mnogo upravo u 18. st.⁵

Priručnici iz kojih su ekscerpirani termini što se prikazuju u ovome radu namijenjeni su u prvome redu potrebama školstva. Zbog toga imaju visok stupanj terminološke usuglašenosti. To su četiri pravopisa tiskana zadnjih desetljeća 18. st., od kojih su dva kajkavska, jedan štokavski i jedan tiskan "slavonskom" grafijom, ali s dosta čakavskih elemenata.

Izvori za ovaj terminološki prikaz jesu ovi pravopisni priručnici:

³ T. Maretić, *n.d.*, str. 25.

⁴ *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*, Zagreb 1969.

⁵ Usp. A. Ptičar, Hrvatski anekdni rječnici u 18. st., *Rasprave Zavoda za jezik*, 16, str. 233-237; da ima još neistraženih a terminološki relevantnih djela pokazuje i prikaz sintaktičkoga nazivlja u *Zvaniku talijansko-hrvatskome* iz 1737. g.; usp. V. Putanec, Gramatički prilog i gramatička terminologija u "Zvaniku talijansko-hrvatskom", *Filologija*, 11, Zagreb 1982-1983, str. 149-158.

1. UPUTJENJE K' SLAVONSKOMU PRAVOPISANJU ZA POTREBU NARODNIH UCSIONICAH U KRALJESTVU SLAVONIE / *Anleitung zur slawonischen Rechtschreibung zum Gebrauche der Nationalschulen in dem Königreiche Slawonien*, Ofen 1779⁶ (kratica: U),

2. NAPUCHENYE VU HORVATZKO PRAVOPISZANYE Z – *Pravo-Chtenyem, y Glaszo – merenyem*, ZA POTREBNOSZT NARODNIH SKOL VUGERZKOGA, Y HORVATZKOGA ORSZAGA / *Anleitung zur croatischen Rechtschreibung, nebst der Rechtesung, und Tonmessung zum Gebrauche der Nationalschulen im Königreiche Hungarn, und Croatien*, Budim 1780⁷ (kratica: N),

3. NAPUCHENYE ZA HORVATZKI PRAV CHTETI, Y PISZATI ZKUP Z – PELDAMI LIZTOV, Y DRUGEH PISZMENEH NACHINOV ZA POTREBUVANYE LADANYZKIH SKOL VU HORVATZKOM KRALYEZSTVU, BUDIM 1808⁸ (kratica: N₁),

4. ANLEITUNG ZUM SCHÖNSCHREIBEN, NEBST VORANGESETZTEM ERSTEN THEILE DER DEUTSCHEN SPRACHLEHRE ZUM GEBRAUCHE DER NATIONALSCHULEN / UPUTJENJE K' LIPOPISANJU, SKUPA PREPOSTAVNIM PĚRVIM DĚLLOM NAUKA NEMSKOGA JEZIKA ZA POTRIBU NARODNIH SHKŌL, Laibach 1785 (kratica: U₁).

Kriterij za izbor termina jest da su prema dosadašnjim terminološkim istraživanjima datirani u 19. st. Pri tome su kao kontrolna građa služili već naveden Maretićev rad i Simeonov rječnik, rad D. Raguža⁹, a podaci za M. A. Relkovića (ako ih nemaju prva dva rada jer su u njih njegovi termini uključeni u vrlo strogom odabiru) i M. Lanosovića dani su prema istraživanjima autorice ovoga članka. Uz svaki je povijesni termin naveden suvremeni (ako je jednak suvremenome, posebno se ne tumači), zatim pravopis u kojem se nalazi, kratak kontekst, a potom jezikoslovci 19. st. koji su ga, prema dosadašnjim istraživanjima, načinili i upotrebljavali. Oznaka *k* uz *N* odnosi se na nepaginirano kazalo na početku pravopisa. U zagradi na kraju svakoga pojedinačnog opisa kratica je terminološkoga rada iz kojega su preuzeti podaci (RS – Rikard Simeon, TM – Tomo Maretić, DR – Dragutin Raguž, AP – Adela Ptičar; ako podatke ima i RS i TM uzima se samo RS jer ima više građe).

⁶ Drugo izdanje 1810.

⁷ Prvo je izdanje izašlo 1779. pod naslovom *Kratki navuk za pravopiszanye horvatzko za potrebnost narodnih skol / Anleitung zur Croatischen Rechtschreibung zur Gebrauche der Nationalschulen in Königreiche Kroatien*.

⁸ Iako je taj pravopis tiskan na početku 19. st., koncepcijski i jezično pripada razdoblju koje je predmet ovoga rada.

⁹ D. Raguž, Hrvatska gramatička terminologija u dvjema preradbama Alvaesove latinske gramatike (T. Babića iz 1712. i L. Š. Ljubušaka iz 1713.), *Filologija*, 10, Zagreb 1982, str. 97-124.

dvojjglasac, dvoglas (U₁: *dvojjglasci... jesu dva samoglasca koji tako skupa izgovarajuse*, 5). – U liku *dvoglasac* (i *dvoglasak*) Šulek 1854, 1860; Jambrečak 1867 (po RS).

dvojjglasnik, dvoglas (N: *dvojjglasnike Horvati odurjavaju*, 14; N₁: *dvojjglasnike Horvati vu pizanyu nigdar nepotrebuju*, 95). – U liku *dvoglasnik* Babukić 1854; Mažuranić 1859, a u liku *dvojjglasnik* Mažuranić 1839 (po RS).

dvojjpiknja, dvotočka (N: *dvojj-piknya*, k; N₁: *dvojj-piknya*, 15, 38). – U liku *dvopiknja* Šulek 1860 (po RS).

piknjočrknja, točka i zarez (N: *piknyo-cherknya*, k). – Veber 1874¹⁰ (po RS).

piknjozare, točka i zarez (U₁: *piknjo-zarez*, 21). – U liku *piknjozare* Starčević 1812 (po RS).

pravopis (N: *gledi gori naredbu I. Pravopis*, 16). – Rosa 1764, Stulli 1801, Mažuranić 1859, Šulek 1860 (po RS).¹¹

pravopisanje (U: *u slavonskomu pravopisanju*, 14; N: *orthographia, iliti pravopiszanye*, 2; N₁: *obchinzki glavni temelji pravopiszanya jesu*, 19).

– M. A. Relković 1779¹², J. S. Relković 1796, Stulli 1801, Gaj 1830 (po RS).

pravopisni (N: *zaradi toga je odzad pravopisni red takvih zpodobnih rechi*, 14; *pravopisni red*, 48). – Stulli 1806, Šulek 1860 (po RS).

pridavno ime, pridjev (N₁: *imena pridavna... od laztovitih napravlyena*, 22; *pridavno* 41). – Starčević 1812, Đurkovečki 1826, Babukić 1836, Mažuranić 1839. i 1859, Veber 1859, Jagić 1865 (po RS).

prijedlog¹³ (N: *z- pissesze za predlog iz, n. p. ...z-doma*, 30; *jeszu vlaztiti ovi predlogi: iz, na, nad*, 36). – Stulli 1801. i 1806, Babukić 1836, Mažuranić 1839. i 1859, Šulek 1863, 1867. i 1874 (po RS).¹⁴

samoglasac, samoglasnik (U₁: *samoglasac je slovo, koje brez pomochi drugoga slova razumljivo izrechse more*, 5). – A. Starčević 1851, Šulek 1854 (po RS).

samoglasnik (N: *szamoglasznik je szlova, koja prez pomochi druge szlove izgovoritise more*, k; N₁: *szamoglasznik je szlova kojasse szama po szebi prez pomochi uszake druge szlove izgovoriti more*, 2). – Đurkovečki 1826, Babukić 1836. i 1854, Mažuranić 1839¹⁵ (po RS).

¹⁰ N₁ ima *črknojopiknja* (*cherkno-piknya*, 15).

¹¹ Iako je potvrda S. Rose starija 15 godina donosimo potvrdu iz toga pravopisa jer je to prva potvrda u jezičnom priručniku; po TM i taj se termin rabi tek od 19. st.

¹² Dakle iste godine kada i prvi pravopisi; očito je to bila uporabna norma u 18. st.

¹³ Termin je potvrđen u ekavskom liku.

¹⁴ I za taj termin tvrdi T. Maretić da ga je "sankcionirao" Đ. Daničić, iako dopušta da možda nije preuzet iz srpskih gramatika od crkvenoslavenskoga *prédlogъ*, nego je kovanica prema lat. *praepositio*, usp. T. Maretić, str. 23; no od najstarije srpske potvrde, one Karadžičeve, starija je i ova u Napučenju iz 1780. i Stullijeva.

¹⁵ Belostenec 1840. a potom Šulek imaju *samoglas*.

samostavna riječ, samostavno ime, imenica (N, N₁: *vszeh szamoztauneh rechih*, 32, 22; N₁: *lepo zvoni... koje szamoztauno ime*, 16).

– U liku *samostavno ime* Relković 1767, Lanosović 1776 (po AP), Đurkovečki 1812, Babukić 1836, Mažuranić 1839. i 1859, Veber 1859, Jagić 1865 (po RS).¹⁶

skupglasnik, suglasnik (N: *zkupglasznik je szlova, koja prez pomochi szamoglasznika izgovoritisze nemore*, k; N₁: *od zkupglasznikov... zkupglaszniki vu horvatzkom*, 26). – Đurkovečki 1826¹⁷ (po RS).

slova, slovo (N: *szlove delijusze*, k; N₁: *velike pochetne szlove*, 22). – Voltiggi 1803, Đurkovečki 1826 (po RS).

veznik (N: *y na szamom je veznik*, k; U₁: *vishe izgovorenjih, koja kroz veznike takose skupa derxiju*, 19; N₁: *med szobum z-vezniki zvezane*, 40). – Starčević 1812, Đurkovečki 1826, Babukić 1836. i 1839, Mažuranić 1839. i 1859, Šulek 1860. i 1874 (po RS).

vlastito ime (U: *takojer vlastitih imenah varoshah, mistah*, 20). – Ljubušak 1713 (po DR), Relković 1767, Lanosović 1776 (po AP), Starčević 1812, Babukić 1836. i 1854, Mažuranić 1839. i 1859, Šulek 1860¹⁸ (po RS).

vremenoriječ, glagol (N₁: *med rechmi jedne fele, t. j. ... med vremeno-rechmi*, 41). – Starčević 1812, Đurkovečki 1826, Mažuranić 1839 (po RS).

zlamenje pitanja, upitnik (U: *zlamenje pitanja (?)*, 16; U₁: *pri pitanja zlamenju*, 23). – Starčević 1812¹⁹ (po RS).

Možemo zaključiti:

1. Na osnovi vrlo malena korpusa (samo četiri školska priručnika) tematski ograničenoga (pravopisi) vidi se da se hrvatsko jezikoslovno nazivlje sustavno počelo stvarati u 18. a ne u 19. st.

2. Iako u to vrijeme žive dva književna jezika, jedan sa štokavskom a drugi s kajkavskom narječnom osnovicom, već tada ima nastojanja na terminološkom ujednačivanju – tako su ovima četirima pravopisima zajednički npr. termini *nadslovak*, *slovka*²⁰, *pravopisanje*, *samostavna riječ* (*samostavno ime*), *zarez*. To je ujednačivanje mnogo važnije u jednom drugom smjeru: nekoliko termina u hrvatskomu suvremenom književnom jeziku kajkavske su provenijencije i dolaze prvi put u N i N₁; to su *pravopis* (i *pravopisni*), *prijedlog*, *samoglasnik* i *ve-*

¹⁶ Za lik *samostavna riječ* TM i RS donose samo Daničićeve potvrde iz 1850. i 1858.

¹⁷ U₁, 7 ima *skupaglasac*.

¹⁸ Kajkavski pravopisi imaju *lastovito ime* (N, 32; N₁, 22). Navedeni su i neki drugi stariji jezični priručnici kako bi se vidjelo da je termin stvoren u 18. st. (a možda i ranije).

¹⁹ N ima *znamenje pitanja* (44).

²⁰ Stari hrvatski termin za "slog" – ima ga Mikalja 1649, Della Bella 1728, Belostenec 1740, a od pravopisa koji su tema ovoga rada N, k; N₁, 7; U, 12; N₁, 19, pa zatim Stulli 1801. i 1806, Voltiggi 1803, Starčević 1812, Đurkovečki 1826, Babukić 1836. i 1854, Mažuranić 1859, Šulek 1860. i 1874, Jagić 1880 (po RS).

znik. Vrlo je vjerojatno da je termin *skupglasnik* motivirao mladi termin *suglasnik* u Babukića i Mažuranića, kao što je naziv *dvojglasac*, *dvojglasnik* utjecao na Jagićev *dvoglas*. I naziv *zarez* dolazi prvi put u kajkavskih jezikoslovaca, u Belostenca i Jambrešića, a zatim u pravopisu U₁, 21²¹.

3. Da bismo mogli ozbiljno govoriti o podrijetlu naše suvremene jezikoslovne terminologije, moramo temeljito istražiti upravo 18. st. I podaci koji u ovome radu pokazuju ranije uporabe nekih termina mogu se uzeti samo uvjetno — zasniavajući se na samo četirima priručnicima služe više kao upozorenje da nedovoljno poznajemo svoju baštinu nego kao konačni rezultati.

R é s u m é

UNE CONTRIBUTION À LA RECHERCHE DE LA TERMINOLOGIE LINGUISTIQUE CROATE DU 18-ÈME SIÈCLE

Les sources que nous avons employées pour l'histoire de la terminologie linguistique croate du 18-ème et du 19-ème siècle sont quatre manuels scolaires orthographiques dont deux kajkaviens, un autre štokavien et encore un autre écrit en graphie "slavonienne", avec assez d'éléments čakaviens, qui tous sont publiés dans les dernières décennies du 18-ème siècle. Ils nous démontrent comment maints termes qu'on croyaient être forgés au 19-ème siècle, proviennent en réalité de la fin du 18-ème siècle.

On y constate aussi, dans cet article, que quelques termes, créés dans la langue littéraire kajkavienne au 18-ème siècle (tels *pravopis*, *prijedlog*, *samoglasnik*, *veznik*, *zarez*), sont devenus la partie composante de notre terminologie linguistique contemporaine.

²¹ U, 16 ima *zarezak* (i *zarezni*).